

**O'ZBEK AGRAR TERMINOLOGIYASIDA AFFIKSATSION DERIVATSIYA:
STRUKTUR VA FUNKSIONAL TAHLIL**

Xalilova Yulduz Nasriddinova

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqot o'zbek agrar terminologiyasining shakllanishida asosiy mexanizm sifatida affiksatsion derivatsiyani korpusga asoslangan va strukturaviy yo'naltirilgan yondashuv asosida o'rganadi. Agrar terminologiya maxsus leksikaning kichik tizimi sifatida nafaqat tilning tipologik xususiyatlarini, balki qishloq xo'jaligi diskursining amaliy ehtiyojlarini ham aks ettiradi. O'zbek tili kabi agglutinatív tillarda derivatsiya asosan suffiksatsiya orqali amalga oshadi, bu esa tizimli va semantik jihatdan shaffof so'z yasashni ta'minlaydi.*

Metodologiya

Tadqiqot qishloq xo'jaligi darsliklari, terminologik lug'atlar va institutsional nashrlardan (masalan, agronomiya qo'llanmalari va Markaziy Osiyoda qo'llaniladigan FAO materiallari) olingan 100 ta o'zbek agrar terminidan iborat mini-korpusga asoslanadi. Tanlash mezonlari sifatida terminlarning qo'llanish chastotasi, terminologik dolzarbligi hamda professional diskursdagi funksional qo'llanishi hisobga olindi va bu Corpus Linguistics (McEnery & Hardie, 2012) tamoyillariga muvofiq amalga oshirildi.

Har bir leksik birlik Morphology (Haspelmath, 2002; Bauer, 2003) nazariy asoslariga muvofiq morfologik segmentatsiyadan o'tkazildi. Tahlil jarayonida derivatsion suffikslar, ularning strukturadagi o'rni va semantik hissasi aniqlanib o'rganildi. Bundan tashqari, suffikslarning funksional klassifikatsiyasi amalga oshirilib, ular quyidagi guruhlarga ajratildi:

-agentlikni bildiruvchi suffikslar

-abstrakt yoki faoliyat sohasini bildiruvchi suffikslar

-professional/funksional suffikslar

Har bir suffiksning produktivligi Ingo Plag (2003) tomonidan taklif etilgan model asosida sifat jihatdan baholandi, bunda produktivlik hosil qilinadigan birliklar soni va ularning yangi kontekstlarga moslashuvchanligi orqali aniqlanadi.

Natijalar va muhokama

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek agrar terminologiyasi asosan agglutinatív suffiksatsiya orqali shakllanadi va bu jarayon yuqori darajadagi morfologik shaffoflik hamda strukturaviy muntazamlik bilan tavsiflanadi. Korpusda aniqlangan eng produktiv derivatsion suffikslar qatoriga -chi, -lik va -kor kiradi va ularning har biri alohida semantik hamda funksional vazifani bajaradi.

-chi suffiksi agentlikni bildiruvchi ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi va qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslarni ifodalashda keng qo'llaniladi. Masalan:

traktorchi (tractor operator)

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

dehqonchi (farmer)

sug'oruvchi (irrigation worker)

Mazkur birliklar quyidagi modelni aks ettiradi: [fe'l/ot asosi + -chi] → agent nomi, bu esa agglutinatív tillarga xos bo'lgan “bir shakl – bir ma'no” prinsipiga mos keladi (Johanson, 1998).

-lik suffiksi abstrakt tushunchalar va faoliyat sohalari ni ifodalashda yuqori darajada produktivdir:

dehqonchilik (farming)

bog'dorchilik (horticulture)

chorvachilik (animal husbandry)

Bu yerda -lik “soha”, “tizim” yoki “faoliyat doirasi” ma'nosini ifodalaydi va leksik asoslarni konseptual kategoriyalarga aylantiradi. Martin Haspelmath (2002) ta'kidlaganidek, bunday derivatsion modelllar agglutinatív tillar uchun xos bo'lib, unda semantik funksiyalar suffikslar orqali aniq ifodalanadi.

-kor va unga yaqin shakllar (-uvchi, -dor) professional yoki funksional rollarni ifodalashda qo'llaniladi:

ishlab chiqaruvchi (producer)

paxtakor (cotton grower)

bog'bon (gardener; tarixiy shakl)

Mazkur misollar tilning ichki derivatsion imkoniyatlari hamda tarixiy leksiklashuv jarayonlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ko'rsatadi. Bunday variativlik Lexicology doirasida izohlanadi.

O'zbek agrar terminologiyasining muhim xususiyatlaridan biri — ko'p qatlamli suffiksatsiya imkoniyatidir. Masalan:

sug'oruvchilar = sug'or- + uvchi + -lar

Bu struktura kumulyativ morfologiyani namoyon etadi, bunda har bir suffiks alohida semantik funksiyani bajaradi. Bunday konstruksiyalar o'zbek tilida so'z yasashning yuqori darajadagi bashorat qilinuvchanligi va kompozitsionligini tasdiqlaydi.

Funksional nuqtai nazardan, ushbu derivatsion modellarning muntazamligi maxsus leksikani tushunish va ishlab chiqishni osonlashtiradi. Bu ayniqsa professional va ta'limiy kontekstlarda muhim ahamiyatga ega, chunki terminologik aniqlik zarur hisoblanadi. Agglutinatív bo'lmagan tizimlarga nisbatan o'zbek tili yangi terminlarni tushunishda ancha shaffof belgilarni taqdim etadi va bilim almashinuvini samarali ta'minlaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, affiksatsion derivatsiya o'zbek agrar terminologiyasining shakllanishida markaziy va yuqori darajada produktiv rol o'ynaydi. Tilning agglutinatív tabiati morfologik shaffoflik, strukturaviy izchillik va semantik aniqlikni ta'minlaydi, bu esa terminologik tizimning samarali rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu natijalar terminologiyani standartlashtirish, leksikografiya hamda professional kontekstlarda o'zbek tilini o'qitish uchun muhim ahamiyatga ega.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baxin M.M. Formal usul adabiyotshunoslikda. — Moskva, 1993.
2. Gasparov M.L. Poetika // Adabiy ensiklopedik lug'at / umumiy tahrir V.M. Kozhevnikov, P.A. Nikolaev. — Moskva, 1987.
3. Turniyazova Sh. Hozirgi o'zbek tilida matn shakllanishining derivatsion xususiyatlari. Filologiya fanlari nomzodi diss... — Toshkent, 2010.
4. Vinokur G.O. Filologik tadqiqotlar. Lingvistika va poetika. — Moskva, 1990.

